

ДЕЯКІ РОЗВІДКИ ЩОДО ПОНЯТТЯ «ПОДАТОК» У КРАЇНАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Bayik O. I. Research on the notion of tax in the countries of Ancient East.

The article analyzes an establishment and the development of taxes in some countries of the Ancient East. Particularly, emergence and types of taxes in ancient Egypt, Babylon, India and China are researched. The author of the article defines how taxes have been assessed, paid and collected in each country.

Key words: tax, Ancient East, payment of taxes, assessment, collection of taxes.

**Баїк Оксана
Іванівна,**

кандидат юридичних
наук, асистент
кафедри цивільного
права та процесу
Навчально-наукового
Інституту права
та психології Націо-
нального універси-
тету «Львівська
політехніка»

За часів Стародавнього світу водночас із робовласницькими Грецією і Римом існували країни з іншим способом виробництва, умовно названим у науці «азійським». Це країни Стародавнього Сходу [1, с. 10], які виробили початок всесвітньоісторичної цивілізації [2, с. 2, 4]. Термін Стародавній Схід запровадили ще античні автори, які так називали країни, розташовані на схід від греко-римського світу, а хронологічні рамки Стародавнього Сходу охоплюють кількатисячний відтинок часу – від кінця IV тис. до н.е. до середини I тис. н.е. [3, с. 7-8]. Історія цієї території окреслює розвиток найдавніших східних держав, які існували на великій території Північно-Східної Африки, Передньої, Південної та Східної Азії [4, с. 5]. Стародавній Схід – початок правової історії людства. Саме тут склалися перші правові форми, правові інститути, правові поняття [5, с. 22].

Ми вважаємо, що у країнах Стародавнього Сходу зароджувалися також і основні поняття податкового права.

Питання, пов'язані з розвитком податків у країнах Стародавнього Сходу в різний час фрагментарно розглядали у своїх працях історичного характеру науковці В. Авдієв, К. Батир, В. Графський, О. Жидков, О. Крижановський, В. Макаруч, Б. Тищик, Б. Тураєв, З. Черниловський та ін. Однак на сьогодні відсутнє комплексне дослідження генези податків

у країнах Стародавнього Сходу, і тому праці вищезгаданих авторів є основою нашої роботи.

Мета статті полягає в дослідженні питання розвитку податків у країнах Стародавнього Сходу, зокрема їх найвідоміших представників – стародавніх Єгипту, Вавилону, Індії та Китаю, щодо визначення видів податків, а також справляння, установлення та стягування податків у цих країнах.

У Стародавньому Єгипті до складу державного апарату крім військового відомства і відомства публічних робіт входило фінансове відомство – «білий дім», яке не тільки здійснювало безпосередню розправу над неплатниками податків, але й збирало численні податки й інші збори з населення. Фінансове відомство займало важливе місце в системі державного управління. За допомогою цього відомства рабовласницька держава стягувала податки зі своїх громадян, однак через розвиток фінансової діяльності держави, посилення експлуатації сільських общин діяльність його ускладнилася [5, с. 35; 6, с. 37, 39].

Фараони звільняли храмові господарства та членів знатних родин від низки податків. Жерці окрім усяких робіт і повинностей на користь фараона були звільнені не лише від сплати податків, а також від виконання будь-яких повинностей [5, с. 30; 7, с. 13; 8, с. 70]. Писарі також звільнялися від сплатування податків, різних трудових повинностей на державу [3, с. 42].

Щорічно у вигляді податків жерці Фів отримували близько 52 кг золота, 1090 кг срібла, 850 голів великої рогатої худоби, 290 тис. штук птиці та ін.

Фараон Рамзес V подарував їм 864 тис. агур орної землі (агура = 2730 м), 433 ділянки садів, 83 судна, 65 міст і сіл, декілька тисяч рабів [8, с. 70]. Усе це було у віданні головного скарбника. Численне царське майно теж входило у відання цього міністра. Під його відомством були наглядачі «білої палати» (скарбниці), «двох житниць» тощо, а також багато писарів. Ці чиновники вели облік усього державного господарства, стягували податки та ін. [2, с. 203; 8, с. 74]. Збирачі податків мали свою військову охорону [8, с. 75].

Доходи держави склалися з надходжень від пограбування власного народу і з надходжень від пограбування чужих народів. Селяни були зобов'язані віддавати чиновникам частину врожаю, худоби, птиці та ін. Ремісники віддавали частину своїх виробів. Спорудження каналів, гребель, дамб, будівництво палаців і храмів, гробниць відбувалося зазвичай за участю значної кількості вільного населення, на яке покладался обов'язок працювати в інтересах держави. Стягнення податків здійснювалося крайніми заходами [9, с. 32]. Завоювання сусідніх країн Єгиптом давало можливість широко експлуатувати їх природні багатства і населення, а також вести в значному масштабі зовнішню торгівлю. Найбільша частка всіх багатств, що привозилися до Єгипту, зосереджувалась у руках правлячого класу рабовласників, до складу якого входило і вище жрецтво. З наказу царя «вожді всіх іноземних країн приносили податі для храму» [4, с. 264-265].

До появи монетної одиниці в Стародавньому Єгипті податки вноси-

лися натурою – зерновим хлібом, худобою, птицею, плодами, злитками благородних металів і т. ін. [2, с. 203; 9, с. 32]. Характерним для єгипетської податкової системи було те, що за збереження верховної власності держави на землю земельна рента з'єднувалася з державним податком. Селянам-общинникам доводилося сплачувати значні побори. Населення мало сплачувати різні податки: з кожного виноградника, з кожного пальмового дерева, з кожної корови, з робіт на дому, з вироблення художніх та ремісничих виробів, з укладених договорів, з кожного корабля, з урожаю хліба або приплоду худоби, з фінікових садів, з полів кунжуту, з риболовецьких общин та ін. Також стягувалися окремі податі сріблом і спеціально царські податі натурою. Усі ці прибутки поповнювали царську скарбницю і становили двірцеве майно, яке поряд із храмовим перебувало під особливим захистом закону.

Сплата податків часто призводила до повного розорення селянського господарства. Збір податків у Стародавньому Єгипті перетворювався на одну з форм класової боротьби [4, с. 92; 5, с. 39-40]. Селяни-общинники, які були прикріплені до землі, наданої фараонами в користування храмам, чиновникам, воїнам, на користь держави крім ренти, мусили віддавати від 1/3 до 5/6 частини врожаю володільцям землі та не могли самовільно залишити закріплену за ними ділянку [8, с. 71].

Деякі селяни були звільнені від примусових робіт на вельмож, однак повністю вільними не були, оскільки сплачували податок за користування

землею та водою для її зрошення, а також виконували загальнодержавні роботи – будували царські гробниці, храми, іригаційні споруди тощо [3, с. 74-75]. Селян, не спроможних оплатити натуральні і грошові податки, зганяли із землі, позбавляли засобів до існування і лише за часів володарювання фараона Хоремхеба (XIV ст. до н.е.) уже не виганяли, а били палицями [8, с. 71, 78].

У Стародавньому Вавилоні податковими питаннями займалися органи общинного управління [5, с. 49]. Державна казна складалася з натуральних і грошових податків, що вносилися населенням, а також доходів, отриманих з палацового і храмового господарства [6, с. 48]. Для зручності збирання податків у Законах Хаммурапі було вдосконалено календар [10, с. 61].

Основну масу вільного населення Стародавнього Вавилону становили сільські общинники. Громада в цілому перестала бути колективним власником землі. Земля вільно продавалася, передавалася в заставу, орендувалася тощо. Крім орендної плати, яка становила від 1/3 до половини врожаю, орендар сплачував податки державі і т. ін. [6, с. 47].

У розрахунках зерно було прирівняне до срібла [4, с. 84].

У Стародавньому Вавилоні жрецька знать отримувала значні доходи від жертвувань як дари, отримані від державної влади, а також у результаті експлуатації трудового народу, що працював на храмових землях [5, с. 43-44]. Заборонялося продавати поле, будинок і сад платників податку [11, с. 28].

У державі було багато фіскалів, які стежили за тим, щоб населення справно вносило в скарбницю зерно, фініки, худобу, рибу та інші натуральні продукти, а також окремий податок сріблом і продуктами на утримання царського двору. Чиновники «царської палати» спостерігали за тим, щоб не спорожніла державна скарбниця, в якій зберігалися про запас золото, срібло, самоцвіти [3, с. 157]. Світська знать жодних повинностей, крім військових, не несла, жодних податків не сплачувала [8, с. 19]. Торговельні дома брали в держави на відкуп збір податей і податків. Храми в свою користь отримували особливі податки з населення [8, с. 20].

В епоху Хаммурапі ретельність сплати податків перевіряли професійні судді (діану шаррім) [8, с. 27]. Із § 40 Законів Хаммурапі випливає, що користування царською землею зумовлювалося виконанням певних повинностей на державу (ільк) [3, с. 152].

У вавилонському суспільстві процвітало лихварство, тому надто бурхлива діяльність лихварів загрожувала державі зuboжінням казни від недобору податків [3, с. 154]. З приходом каситів (1600 р. до н.е.) у Вавилонії поступово централізоване державне господарство ліквідовувалося, верхи переходили на податкову форму утримання державного апарату. Різниця між общинниками і держателями службових наділів стиралася, усі вони ставали оподаткованими приватними власниками [3, с. 159].

У Стародавній Індії серед трьох відомств, окрім військового та відом-

ства публічних (громадських) робіт, було фінансове відомство, пов'язане зі збором податку. Очолював це відомство головний збирач податків. Він керував великим штатом чиновників, які або контролювали збір податків, або (дрібніші) самі їх збирали [5, с. 79; 8, с. 92]. Збір податків також контролювався правителем області [12, с. 27]. Податками обкладався народ. Так, балі, який раніше був добровільним підношенням вождю племені або даром богу, з часом перетворився на обов'язковий і чітко фіксований податок, який сплачувався цареві через спеціальних чиновників [7, с. 27]. Також існувала соляна монополія, акцизний збір, різні торгові мита. Вільне населення мусило працювати кілька днів на рік на державному будівництві (так званий податок працею – вішті) [5, с. 80]. Важливими податками були поземельний, податок на худобу, на сади, на видобуток корисних копалин і т. ін. [5, с. 80].

У Стародавній Індії був період (461–445 р.р. до н.е.), коли брахмани (жерці вищої варни) були звільнені від усіх податків. У цей час селяни сплачували в скарбницю податок, що складав 1/6 врожаю, а торговці – до 1/5 свого прибутку, зате їх звільняли від військової повинності [12, с. 25]. Податки сплачували всі вільні люди, крім брахманів та знаті. Ними було обкладено міста і села, копальні, ліси й сади, стада й торговельні шляхи, ринки й заїжджі двори та ін. Цареві належало віддавати п'ятдесяту частину з кожного стада худоби, золота чи срібла, від шостої до десятої частини врожаю зернових культур, плодів саду, лікарських трав і коріння та

ін. Брахманські школи складали спеціальні збірники вказівок, де точно зазначали, скільки і чого саме кожна людина має сплачувати цареві і брахманам, які повинності виконувати [8, с. 92].

Податки і побори стягувалися не лише натурою – продуктами, які йшли на прогодування царського двору, війська, царських слуг і рабів, брахманів, чиновників, а й грошми [8, с. 93]. Особливу увагу стягуванню податків з населення у Стародавній Індії було приділено в Артхашастрі («Наука про політику» – політико-економічний і юридичний трактат Стародавньої Індії [8, с. 96]), де особливу увагу було приділено питанню стягування податків з населення. Чиновникам-фіскалам давалися десятки порад, як стягувати гроші з населення [3, с. 394-395].

Державним податком у Буддійську добу обкладалися індійські селяни-общинники, які мали земельну власність і були вільними виробниками [3, с. 409]. У Стародавній Індії спеціальним податком обкладалися проститутки, які мешкали в будинках розпусти, інспектованих спеціальними чиновниками державного апарату [3, с. 410].

У главі VII Законів Ману (II ст. до н.е. – I ст. до н.е.) надавалися поради щодо податкових справ [10, с. 98], також зазначалося право царя збирати податки [12, с. 28] і вважалося, якщо цар стягував податки, не охороняючи підданих, то він негайно йшов у пекло, і про такого царя зазначалося: «краде шосту частину врожаю». Цар отримував податки із землевласників не як власник землі, а як суверен, що

захищав населення країни [7, с. 27]. За освоєння нових земель землеробів і цілі сільські общини звільняли на 3-5 років від сплати податків [8, с. 93].

У подальшій історії Індії, незважаючи на значні соціальні зміни, при всіх урядах, зокрема і англійських колонізаторах, податкова система збереглася [5, с. 80].

У Стародавньому Китаї військовою, законодавчою владою та вищою судовою владою було наділено імператора (ван). Одним з основних відомств імперського управління було фінансове відомство [10, с. 109].

Серед податків найважливішим був податок на орні землі, який стягувався у формі десятини з урожаю і збирався восени після жнив. Податок з гір і озер стягувався у формі четвертої частини їх прибутковості. Ці податки стягувалися натурою. Торговці мусили сплачувати податок за місце на ринку, при укладенні контракту, при продажу товару (полотна, шовку та ін.), причому ці податки сплачувалися ваговими металевими грошми [4, с. 631].

За часів існування Інської держави приватної власності ще не було, вона вважалася власністю царя. Сплачуваний за користування землею натуральний податок через це було прирівняно до ренти, утворивши при цьому податок-ренту [6, с. 62-63]. 770 року до н.е. у державі Східне Чжоу селян було обкладено податками, які становили 1/10 частину врожаю [12, с. 31]. Держава Чжоу була зацікавлена у збільшенні земельного фонду та звільняла приватні землі від податку. У подальшому таких земель стало більше, ніж державних [6,

с. 66]. Відмова від сплати податку в цей час розглядалася як злочин і каралася смертною карою [7, с. 41].

Наприкінці VIII ст. до н.е. Чжоу розпалося на дрібні князівства, які вели між собою боротьбу за домінування, в якій перемогло цинське князівство, що заснувало нове Цинське царство [6, с. 66]. На початку VI ст. до н.е. в царстві Лу було введено земельний податок, невдовзі це було зроблено й в інших царствах. Наслідком такої аграрної політики стало прискорення майнового та соціального розшарування селянства. Зубожілий прошарок селян працював на общинну верхівку. Держава також не втрачала свого, збільшуючи розмір податку до розміру 2/3 врожаю. Усе ж оподаткування не призвело до перетворення общинного земельного фонду на царську власність, а селян – на царських підневільних людей [3, с. 477].

Через непомірно високі податки в аграрному секторі економіки чимало колишніх аграріїв почали займатися прибутковою торгівлею [3, с. 477]. У державі Цинь було введено податок відповідно до кількості оброблюваної землі [7, с. 40]. Орієнтовно в VI ст. до н.е. одиницею оподаткування стає не община, а окрема сім'я, що веде своє господарство. Усе це прискорило подальше зубожіння сільських громад. Земельний податок у селян складав від 1/3 до 2/3 врожаю. Крім цього існували ще й інші натуральні та грошові податки [6, с. 67].

Домінуванню Цинського князівства сприяли реформи, здійснені в середині IV ст. до н.е. володарем Сяогуном за порадою його чиновника Шан Яна, які в історію ввійшли як «ре-

форми Шан Яна» [3, с. 478]. Найважливішою з них була земельна. Зміст її полягав у такому: а) було узаконено вільний продаж і купівлю землі; б) чоловікам, які жили в одному будинку і вели спільне господарство, було наказано розділитися під загрозою сплати подвійного податку. З цією реформою пов'язано інше: податки почали стягуватися не з урожаю, як було раніше, а з обробленої землі. Перевага цієї системи полягала в тому, що розмір податку не залежав від розміру врожаю та став постійнішим [6, с. 67]. Таким чином, змінивши податок з урожаю земельним податком, узаконивши приватну власність на землю, Шан Ян прискорив об'єктивний процес руйнації землеробської общини, що стимулювало хліборобську працю та гарантувало твердий прибуток державі [3, с. 478].

Імператор Цинь Шіхуан (Ін Чжен), якому в царстві Цинь трон дістався 246 року до н.е., занастив свій народ легістським експериментом. Легісти вважали, що держава призначена не «служити» народу, а бути для нього «вузdechкою». Тому податки в країні були збільшені у 20-30 разів, зубожіння основної маси селян було безмежним. Рятуючись від податків та чиновницького свавілля, багато селян втікали, їхні наділи діставалися сільській верхівці, зросла кількість рабів, існувала каторжна трудова повинність на державу для китайського населення [3, с. 489, 494, 498].

202 року до н.е. імператором себе проголосив Лю Бан, який повернув волю тим, хто, рятуючись від голодної смерті, продав себе в рабство, надав амністію тим, хто ухилявся від

сплати непосильних державних податків і примусових робіт, у 20 разів зменшив розмір земельного податку [3, с. 500].

За часів правління династії Хань (206 р. до н.е. – 220 р. до н.е.) було знижено податки до 1/30 частки доходу [12, с. 33], зменшено поземельний податок [6, с. 69; 7, с. 41].

У подальшому становище народних мас знову погіршилося. Земельний податок фактично складав 1/3 і більше врожаю; одночасно існував подушний податок, що стягувався з кожного, хто досяг 15-річного віку [6, с. 69].

Якщо за часів Лю Бана подушне сплачували особи віком від 15 до 65 років, то імператор У Ді встановив податковий вік від 3 до 80 років, унаслідок чого в сім'ях бідняків виникла традиція вбивати немовлят, хворих і престарілих [3, с. 505]. За часів правління У Ді (140-87 р. до н.е.) землероби-общинники обкладалися поземельним (від 1/15 до 1/30 врожаю), подушним і подвірним грошовими податками [12, с. 34]. Військові витрати цього часу спричинили збільшення подушного та інших податків, були залучені нові об'єкти оподаткування (податок на вози, на худобу, човни тощо). З'являються непрямі податки. З метою отримання прибутку в державі створено монополії на вино, сіль та ін. [6, с. 70]. Розорення общинників вельми часто супроводжувалося самопродажем або оберненням в рабство за борги. Невдоволення селян загострилося і проявилось в низці повстань. Однак урядом країни було збільшено податки та розширено коло платників податків [6, с. 70].

Узагальнюючи зазначимо, що на сьогодні у сфері податкового права актуальним є досвід, залишений у спадок країнами Стародавнього Сходу. Кожна із держав цієї категорії має свою давню історію виникнення та розвитку податків, їх класифікацію, термінологію та характерні особливості. Однак спільними рисами податків, які існували у проаналізованих нами країнах Стародавнього Сходу, є те, що в кожній країні питаннями податків займалося фінансове відомство, до започаткування грошового обігу податок з населення стягувався натурою, простий люд потерпав від зростання розміру та видів податків, верхівкабула звільнена від податків, неплатник податків потрапляв у рабство, узаконення приватної власності на землю призвело до заміни податку з урожаю земельним податком, питання оподаткування висвітлювалися в певних трактатах, збірниках законів та ін.

Список використаних джерел:

1. История государства и права зарубежных стран : учеб. / под ред. проф. К. И. Батыра. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, 2003. – 496 с.
2. Тураєв Б. А. Історія Стародавнього Сходу. Том I / за ред. В. В. Струве, І. Л. Снегірьова. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1938. – 362 с.
3. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу : підручник / Крижанівський О. П. – К.: Либідь, 2000. – 592 с.
4. Авдієв В. І. Історія Стародавнього Сходу [вид. 2-ге перероблене і доповнене] / Авдієв В. І. – К.: Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1954. – 732 с.

5. Жидков О. А. История государства и права Древнего Востока / Кафедра теории и истории государства и права Университета дружбы народов им. Патриса Лумумбы – М., 1963. – 92 с.

6. Черниловский З. М. История рабовладельческого государства и права / Черниловский З. М. ; Всесоюзный юридический заочный институт. – Издание второе. – М., 1960. – 291 с.

7. Всеобщая история государства и права / под ред. К. И. Батыра. – М.: Былина, 1995. – 357 с.

8. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього Світу : навчальний посібник : [у 2 т.] / Тищик Б. Й. – Львів: в-во «СПОЛОМ», 1999. – Т. 1: Історія держави і права країн Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. – 188 с.

9. История государства и права. Том 1 / Всесоюзный институт юридических наук Министерства юстиции Союза ССР – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1949. – 535 с.

10. Графский В. Г. Всеобщая история права и государства : учебник для вузов / Графский В. Г. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007. – 752 с.

11. Чепурнова Н. М. История государства и права зарубежных стран : учебное пособие / Чепурнова Н. М., Серёгин А. В. – М.: Евразийский открытый институт, 2007. – 198 с.

12. Макарчук В. С. Загальна історія держави і права зарубіжних країн : навчальний посібник / Макарчук В. С. – Вид. 6-те, доп. – К.: Атіка, 2009. – 624 с.

Байк О. І. Деякі розвідки щодо поняття «податок» у країнах Стародавнього Сходу

У статті аналізується становлення і розвиток податків в окремих країнах Стародавнього Сходу. Зокрема досліджується їх виникнення та види у стародавніх Єгипті, Вавилоні, Індії та Китаї. Визначається, яким шляхом і ким вони сплачувалися, установлювалися та стягувалися в кожній з цих країн.

Ключові слова: податок, Стародавній Схід, сплата податків, установлення податків, стягування податків.

Банк О. И. Некоторые разведки относительно понятия «налог» в странах Древнего Востока

В статье анализируется становление и развитие налогов в отдельных странах Древнего Востока. В частности исследуется возникновение налогов и их виды в древних Египте, Вавилоне, Индии и Китае. Определяется, как и кем они уплачивались, устанавливались и взимались в каждой из этих стран.

Ключевые слова: налог, Древний Восток, выплата налогов, установление налогов, взыскание налогов.

Стаття надійшла до редакції 15.06.2015